

УДК 321

О.Г. МАЗУР

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ЛЕГІТИМАЦІЇ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Мазур Оксана Геннадіївна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля (м. Луганськ)

У статті досліджено особливості процесу легітимації політичних інститутів в умовах трансформації політичного режиму України.

Ключові слова: інститут, суспільна думка, парламент, президент, влада, трансформація, уряд, довіра.

Мазур О.Г. Особенности процесса институциональной легитимации в современной Украине

В статье исследуются особенности процесса легитимации политических институтов в условиях трансформации политического режима Украины.

Ключевые слова: институт, общественное мнение, парламент, президент, власть, трансформация, правительство, доверие.

Mazur O.G. Peculiarities of process of institutional legitimization in contemporary Ukraine

In the article the features of process of legitimation of political institutes are investigated in the conditions of transformation of the political mode of Ukraine.

Keywords: institutions, public opinion, the parliament, the president, the government, the transformation of the government, trust.

Постановка проблеми. Процес делегітимації старих, тих, що втратили визнання, політичних інститутів і легітимація нових, більш функціональних, таких, що відповідають вимогам і умовам політичних систем, що трансформуються, характерний практично для всіх держав, утворених на пострадянському просторі. Легітимація пов'язана з елементом політичної системи, специфічною технологією, що є процесом визнання, виправдання і підтвердження прав політичної влади на прийняття політичних вчинків, рішень і дій, спираючись на насильство.

В процесі легітимації політичні інститути відіграють щонайменше подвійну роль. З одного боку, вони є об'єктом легітимації, зокрема С. Ліпсет визначає легітимність, як «здатність системи породжувати і підтримувати віру народу в те, що її політичні інститути найбільшою мірою відповідають інтересам суспільства» [1, Р. 77]. З іншого боку, сам процес легітимації здійснюється за допомогою політичних інститутів. У цьому випадку інститути стають інструментами або каналами легітимації.

Проте для того, щоб за допомогою інституту могла відбуватися легітимація, сам інститут має бути легітимований у суспільній свідомості, лише в цьому випадку він починає мати «потенціал для вирішення проблем і регулювання людських відносин» [2, С. 22]. Характеризуючи еволюцію інститутів, П. Бергер і Т. Лукман вказують на те, що «інституціональному світу потрібна легітимація, тобто способи його пояснення і виправдання» [3, С. 103-104]. Як вказують Дж. Марч і Дж. Олсен, інститути не лише визначають правила гри, але й впливають на існуючі в суспільстві цінності, колективну ідентичність, довіру і солідарність, а також етичні обґрунтування дій відносно них - у формі тверджень про справедливість [4, Р.126].

Складність постановки проблеми полягає в тому, що «легітимність» є загальнонауковим поняттям і може застосовуватися поза жорстким політологічним контекстом. В нашій статті ми розуміємо легітимність як позитивне або негативне відношення до політичного інституту, засноване на нормативних критеріях.

Аналіз досліджень і публікацій. У більшості сучасних робіт аналіз легітимності і легітимації йде в руслі традиційного підходу, започаткованого М. Вебером. У його роботах розглянуто різні джерела і форми як легітимності влади, так і можливостей її зміцнення. Найбільшою увагою за кордоном, окрім концепції М. Вебера, користуються теорії Д. Істона, С.М. Ліпсета і Д. Хелда. Д. Істон розвинув і перетворив концепцію Вебера відповідно до своєї теорії політичної системи. С.М. Ліпсет досліджував роль легітимності і ефективності влади в підтримці стабільності політичної системи. Д. Хелдом була розширена типологія форм легітимності влади. Аналіз економічних, соціальних, культурних, ідеологічних чинників, що впливають на легітимацію влади, представлений класиками сучасної політології Алмондом Г., Далем Р., Вербою С. Проблемою легітимності на стадії переходу суспільства від авторитаризму до демократії займалися О'Доннел Г., Шміттер Ф., Лейпхарт А., Растоу Д.А., Хантінгтон С.П. У рамках транзитологічного підходу легітимацію прийнято розглядати як одну з умов стабільного розвитку режиму, його консолідації і, в той же час, як чинник зміцнення інституціональної структури влади, що демократизується. Символічні аспекти легітимації знайшли своє відображення в роботах Бурд'є П., Гідденса Е., Бергера П., Лукмана Т. Аспекти легітимації, як результати діяльності еліт, були розглянуті Міллсом Ч.Р. Серед вітчизняних авторів можна виділити формування

двох напрямів дослідження проблеми легітимності. З одного боку, це загальнотеоретичні роботи, що містять у собі розробку проблеми легітимності: В. Андрущенко, А. Волинський, Гладуняк, В. Горбатенко, І. Дзюбо, В. Мадіссон, В. Ребало, М. Томенко, Ф. Кирилюк, І. Кресіна, А. Колодій, В. Корнієнко, Е. Мамонтова, О. Салтовський, О. Скрипнюк, І. Стулова, А. Сіленко, Є. Прегуда, Ф. Рудич та інші. З іншого боку, це праці, в яких поняття легітимності аналізується безпосередньо в філософському, соціологічному та політологічному аспектах: М. Тур, С. Пролєєв, С. Рябов.

Мета дослідження. На наш погляд, політична трансформація українського політичного режиму і легітимація нових політичних інститутів в цих умовах може бути виміряна за допомогою прикладного політичного аналізу, що має виявити загальні особливості політичної ситуації та їхній взаємозв'язок.

Виклад основного матеріалу. Дослідження функціонування соціальних інститутів в суспільствах транзиту, що являють собою змішення характеристик «модерну» і «домодерну», ускладнюється великою амбівалентністю формальних інститутів, наявністю в них в якості непрозорої, тіньової частини низки латентних функцій, що нерідко витісняють явні. Те, що, «незважаючи на наявність практично всіх формальних ознак «модерну», українське суспільство демонструє надзвичайну стійкість якості соціальних стосунків і традиційної свідомості навіть в умовах найрадикальніших змін» [5, С. 84], примушує акцентувати увагу не на явних, але на латентних функціях політичних інститутів, і особливу увагу звертати на неформальні інститути і практики.

Визначаючи відмінність між «дефектними» і «функціональними» демократіями В. Меркель і А. Круассан вказують на критеріальну значущість балансу ролей формальних і неформальних інститутів. Причому переважання неформальних домовленостей і норм над формальними далеко не завжди є результатом домовленості корисливих і корумпованих еліт: «заміщення формальних і демократично легітимованих інститутів неформальними правилами може здійснюватися як згори, так і знизу» [6, С.23], і визначатися домінуючою в суспільстві політичною культурою.

Отримавши незалежність, українське суспільство постало перед необхідністю успішного розв'язання чи не центрального питання усієї політичної системи – налагодження конструктивного діалогу між владою та громадянами. Трансформація традиційних політичних структур радянського зразка, поступовий та нелегкий процес становлення інституцій громадянського суспільства, посилення ролі та значення у соціально-політичному житті засобів масової інформації стали ознаками переходу українського соціуму від тоталітарних форм легітимації державної влади до демократичних.

Аналізуючи проблему легітимності у вітчизняному вимірі, український науковець

П.Г. Манжолла зазначає, що специфіка легітимації влади в Україні визначається не стільки раціональними чинниками західноєвропейського зразку (традиційна повага до закону, визнання довершеності політико-правових процедур ротації влади), скільки ціннісно-нормативними параметрами. Поширення атмосфери правового нігілізму, скептичне ставлення до законодавчих процедур де-факто позбавило виборчий процес легітимних ознак. На його думку наприкінці 2006 початку 2007 рр. «можна з упевненістю констатувати наявність системної кризи у взаємодії влади та суспільства, що значно ускладнює процес функціонування політичної системи в цілому» [7, С. 60] Ілюстрацією до цього твердження можуть слугувати результати моніторингу рівня довіри громадян України до основних інститутів влади, який протягом багатьох років проводить Центр О. Разумкова. Аналізу результатів цих багаторічних досліджень дає змогу вивести певні закономірності.

Так, кожен з президентів України у результаті свого правління поступово втрачав кредит довіри з боку громадян. Леонід Кучма від підтримки в 22,6% (тут і далі наводиться показник «Повністю підтримую») весни 2000 року прийшов до 10,4% напередодні «помаранчевої революції» (мінімум підтримки Кучми - 7,2% в серпні 2003-го). Віктор Ющенко в дні «революції» придбав безпрецедентний кредит народної довіри - його повністю підтримували 46,7%! Але вже до кінця 2005 року рейтинг В. Ющенка опустився до 17,1% і продовжив надалі круте падіння до принизливих 2% у березні 2009 року, в розпал фінансової кризи.

Віктор Янукович навесні 2010 року, саме в той час, коли він укладав Харківські угоди з Росією, користувався повною підтримкою 39,7-40,9% опитаних. Рік потому цей показник складав тільки 9,7-11,3%. Падіння рейтингу В. Януковича зафіксоване і весною 2012 року - 9,6%. І лише ближче до виборів - у серпні - рівень підтримки чинного президента піднявся до 12,6%.

Отже, кожного разу, вибираючи президента, український народ виявляє максимальний рівень довіри до нового лідера країни. Але потім - досить швидко і ґрунтовно - розчаровується. У будь-якому випадку громадяни України пов'язують свої певні надії саме з президентськими виборами.

Цілком доцільно для коментаря цієї ситуації використати вислів відомого соціолога Р. Арона, згідно з яким «поєднання поваги до режиму і неповаги до правителів, обраних відповідно до Конституції, психологічно можливо» [8, С. 25].

Рівень легітимності Верховної Ради України 2002 р. знижувався з початку 2005 р. і наприкінці 2006 р. складав 6,2%. При цьому ставлення населення до парламенту не змінила навіть ротація його складу після березневих виборів 2006 р. Не було відмічено «сплесків» довіри до Верховної Ради протягом періоду 2002-2009 рр.

Взагалі, рівень підтримки найвищого законодавчого органу України рідко коли піднімався вище 10%, опускаючись часом і до 2%, і навіть - у березні 2009 року, на хвилі кризи

і повного розкладання «помаранчевої» правлячої коаліції - до 0,7%. Найбільшу підтримку Верховна Рада дістала взимку - навесні 2005 року (22,4-28%), і це, за оцінками спеціалістів, було пов'язано виключно з вірою у В. Ющенка і його «команду революціонерів». Потім був ще один «пік» - 16,3-19,3% навесні 2010 року - відразу ж після приходу до влади В. Януковича. У 2012 році підтримка Ради коливається в діапазоні 3-4,4%.

З цього виходить, що «кредит довіри» громадян до представницького органу залишається постійно низьким, що свідчить про невіру громадян в оновлення складу і діяльності парламенту.

Динаміка рівня підтримки дій уряду з боку громадян багато в чому аналогічна з кривою популярності президента. Так, «перший помаранчевий кабінет» усього за півроку розгубив довіру людей - падіння підтримки з 36,4 до 8,5%. Кабінет Міністрів - 2010 почав з 26,6% весни 2010-го, дійшовши до 6,5% у жовтні 2012 р. [9].

Криза інституціональної легітимності влади посилюється нівелюванням демократичних процедур легітимації влади у масовій свідомості - передусім це стосується виборчих механізмів у політичному процесі. Так, за даними соціологічних досліджень, проведених у грудні 2012 р. Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва разом із соціологічною службою Центру Разумкова, головною політичною подією 2012 року більшість населення назвала вибори до Верховної Ради - 57% [10].

Попри те, що 77,8% опитаних задекларували свій намір взяти участь у виборах, лише 30,6% висловили думку, що вони змінять ситуацію на краще. Водночас 42,7% впевнені в тому, що вибори нічого не змінять, а 6% - що зміни будуть, але на гірше. Приблизно ті ж 39,2% громадян не вірять у те, що їхня участь чи неучасть у виборах бодай якось вплине на ситуацію в країні, а протилежної думки дотримуються лише 13,2%. Схожими є настрої громадян щодо ролі виборів як реального механізму впливу громадян на владу: загалом згодні з цим твердженням лише 32,4%, у той час як частка незгодних становить 46,2%. За коментарями фахівців, «вибори все частіше сприймаються як формальний ритуал, який не має реального впливу на політичний розвиток країни», до того ж можливість серйозного перекручення результатів виборів - 2012 припускали 37,1% опитаних, а ще 24% у цьому були переконані. Цікаво, що приблизно аналогічні настрої були поширені серед українських виборців напередодні виборів 2007 року, хоча тоді підстав для очікування фальсифікацій було куди менше. Це, знову ж таки, говорить про низький рівень довіри громадян до інституту виборів [11].

Таким чином, криза легітимності влади наближається до своєї критичної межі. Виявом цього є не тільки надзвичайно низький рівень довіри населення до політичної системи в інституціональному та персоналізованому вимірі, а й швидке зниження авторитету держави на міжнародній арені» [12, С. 61].

Підводячи підсумки 2012р., більшість громадян -51% вважає, що погіршилася ситуація у ставленні людей до влади, 46% опитаних зауважили погіршення у ставленні влади до людей [13].

Низька довіра громадян до органів влади трансформувалася в небезпечну тенденцію - зростання зневіри в демократичні процедури взагалі, а також у зневагу до органів влади, які застосовують ці демократичні процедури. Як визнали фахівці Національного інституту стратегічних досліджень, закритість влади від громадськості (особливо при прийнятті рішень) є суттєвим гальмівним чинником на шляху демократичних перетворень в Україні і тільки «широка участь громадян України у процесі прийняття управлінських рішень поліпшить процес управління в цілому, підвищить довіру до влади та допоможе зміцнити й консолідувати зусилля для ...вирішення проблемних питань сьогодення» [14, С.297].

Ці висновки знаходять підтвердження у підсумках загальнонаціонального моніторингового соціологічного дослідження «Україна і українці», яке проводиться Центром соціальних та маркетингових досліджень «СОЦІС» спільно з Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України з вересня 2010 року. Дослідження проводиться по всій території України методом особистого інтерв'ю за місцем проживання респондентів. Метод вибору респондентів - квотна вибірка (за ознаками вік та стать).

Так, за станом на серпень 2011 р., серед державних та суспільних інститутів найбільше респонденти довіряють церкві - 64,9%, засобам масової інформації - 47,7% та армії України - 38,7%; Верховній Раді України - 11,8%, Уряду України - 17,9%, судам - 14,3%, місцевим органам влади - 33,5%, політичним партіям - 10,0%, опозиції - 19,0%. Незначне покращення оцінок економічної ситуації в країні та власного матеріального становища позначилося на рівні довіри українців до інститутів влади - зафіксовано деяке підвищення (іноді в межах сотих) індексів довіри до них, так за 4 - бальною шкалою середній бал довіри громадян до Президента визначений у межах 1,86 бала, до Прем'єр-міністра - 1,79; до Верховної Ради - 1,68; до місцевих органів влади - 2,08; до судів - 1,71; до прокуратури - 1,74; до міліції - 1,78; до податкової інспекції - 1,71; до ЗМІ - 2,45 [15].

Зміни у політичному житті країни за роки незалежності суперечливо відобразились у ставленні українців до політичних партій. Якщо у 1994 році за даними щорічного соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України відносна більшість українців (36,1%) вважала, що Україні потрібна багатопартійна система, 29,8% були проти багатопартійності і 33,7% респондентів не визначились у відповіді на це запитання, то у 2010 році більшість українців (46,3%) були проти багатопартійності і лише 21% вважали потрібною багатопартійну систему [16].

Таким чином, ставлення українців до інституту політичних партій і партійної системи є дуже невизначеним. Абстрактно критичне ставлення до багатопартійної системи поєднується з симпатіями до конкретних і різних політичних сил і практичною участю у виборчих змаганнях партій [17]. А це означає, що незалежна держава, на відміну від незалежної країни, так і не стала своєю — у повному сенсі цього слова — для абсолютної більшості українських громадян.

Незважаючи на критичне ставлення до державних і політичних інституцій, для українських громадян конкурентна демократія вже стала нормою життя. І хоча після кожних виборів швидко приходить розчарування, що чергова зміна влади не принесла бажаного покращення життя, відносна більшість наших співгромадян вважає демократію найбільш бажаним типом державного устрою для України — 48% за даними опитування Фонду демократичних ініціатив і Центру Разумкова у серпні 2011 року. Парламентські вибори у 2012 році майже не змінили суспільної думки щодо цієї проблеми. Підтвердженням цьому є опитування, проведене Фондом «Демократичні ініціативи», за яким політичний режим в Україні був оцінений у 4,97 бала за 10-бальною шкалою, тобто — посередині між демократією і диктатурою. Більшість населення (46%) не задоволена, як функціонує демократія в Україні (задоволені 40%). Водночас у суспільстві явно переважає позиція, що демократія є найбажанішим типом державного устрою для України [18].

Висновки. Отже, сучасний стан і тенденції інституційної легітимності влади в Україні як дзеркало відображають протиріччя і повільність соціально-економічних і політичних трансформацій, які відбувались в державі протягом усього періоду незалежного існування.

Рівень довіри громадян до політичних інститутів в Україні значно знизився через неефективність реформ у економічній та

соціальної сферах. Відсутність компромісу між політичними силами призвела громадян до того, що вони у визначенні власних політичних уподобань орієнтуються не на політичні програми, а на ступінь прив'язаності до того чи іншого політичного лідера. Затяжна неефективність дій української політичної еліти, відсутність активних, цілеспрямованих дій політичних угруповань призвела до відкату політичного режиму в бік авторитаризму. Можна сказати, що можливості політичної участі населення є високими, але реальне втілення демократичних змін в життя гальмується через політику владної еліти. Загальними особливостями легітимності політичного режиму в Україні та інших країнах Східної Європи є: відміна монополії на владу, плюралізація, падіння впливу компартії без повної якісної зміни правлячої еліти. Таким чином, легітимність політичного режиму розпочинається не з виборів, а з домовленості між представниками старої еліти про нові правила політичної гри. Сама стара еліта має потяг до монополії на владу, а не становлення плюралізму. Президентська влада є віддаленою від інших гілок і фактично не підконтрольною їм. Політика сильного президента ґрунтується і на контролі діяльності виконавчої гілки влади.

У будь-якому випадку треба пам'ятати класичну тезу Нобелівського лауреата М. Фрідмана, якою він прокоментував стан американського суспільства початку 60-х років: «Наше суспільство таке, яким його робимо ми самі. ...Тільки від нас залежить створення такого суспільства, яке охороняє і розширює свободу людської особистості, не допускає надмірного розширення влади держави і стежить за тим, щоб уряд завжди залишався слугою народу і не перетворювався на його хазяїна».

Отже, перехід до демократії в Україні є можливим за умов внутрішнього консенсусу еліт, а не тільки легітимності формальних політичних інститутів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Lipset S.M. Political man. The social basis of politics. New York: Doubleday, 1959. Ch. III. Social conflict, legitimacy and democracy., p. 77.
2. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях (II) // ПОЛИС. – 2002. – №2. – С.22.
3. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. М.: Медиум, 1995. – С.103-104.
4. March J., Olsen J. Rediscovering institutions: The organizational basis of politics. – New York: Free Press, 1989. – P.126.
5. Ачкасов В.А. Россия как разрушающееся традиционное общество // ПОЛИС. – 2001. – №3. – С.84.
6. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях (II) // ПОЛИС. – 2002. – №2. – С.23.
7. Манжолла П. Г. Взаємодія влади та громадян: практика легітимності інститутів влади у новітній історії України // Стратегічні пріоритети, №1(2), 2007 р. – С.58-64. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/sp/2007_1/1-7-Manzhola.pdf.
8. Арон Р. Демократія і тоталітаризм // Реймонд Арон. – [Пер. с фр. Г.И.Семенова]. – Ч. II. От философии к политической социологии. - Москва: Текст, 1993.- 303с. – С. 25.
9. Громадяни України про владу та ситуацію в країні : Соціол. дослідження Центру О. Разумкова, вересень 2005 р. // <http://www.uceps.org/ua/show/778>.
10. 2012: політичні підсумки і прогнози - загальнонаціональне опитування. [Електронний ресурс]. - Режим доступу до докум.: http://dif.org.ua/ua/polls/2012-year/hivhawirgjoawejgoaejhoh_1356706880.htm.
11. Громадська думка населення щодо парламентських виборів. – Електронний ресурс. – Режим доступу до докум.: http://dif.org.ua/ua/publications/focus_on_ukraine/focus1.htm#2.
12. Манжолла П. Г. Взаємодія влади та громадян: практика легітимності інститутів влади у новітній історії України // Стратегічні пріоритети, №1(2), 2007 р. – С.58-64. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/sp/2007_1/1-7-Manzhola.pdf.

13. 2012: політичні підсумки і прогнози - загальнонаціональне опитування. [Електронний ресурс]. - Режим доступу до докум.: http://dif.org.ua/ua/polls/2012-year/hivhawirgjoaweijgoaejhoj_1356706880.htm.
14. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: Монографія: [Текст] / за ред. З.С. Зварніля. - К.: НІСД, 2007. - 820с. - С.297.
15. Рівень довіри населення України до політиків та чиновників і основних суспільних та державних інститутів// <http://www.socis.kiev.ua/ua/press/riven-doviry-naselennja-ukrajiny-do-politykiv-ta-chnovnykiv-ta-osnovnykh-suspilnykh-ta-derzhavnyk-2.html>.
16. Фесенко В. Що змінилося за 20 років // Українська правда, 15 вересня 2011. // http://www.ukrrudprom.ua/digest/SHCHo_zmnilosya_za_20_rokv.html.
17. Фесенко В. Що змінилося за 20 років // Українська правда, 15 вересня 2011. // http://www.ukrrudprom.ua/digest/SHCHo_zmnilosya_za_20_rokv.html.
18. 2012: політичні підсумки і прогнози - загальнонаціональне опитування. - http://dif.org.ua/ua/polls/2012-year/hivhawirgjoaweijgoaejhoj_1356706880.htm

Стаття надійшла до редакції 26.04.2013